

ПУТ ДУШЕ У ЧИСТОТУ И СЛОБОДУ: О МИТРОПОЛИТУ АМФИЛОХИЈУ

Богољуб Шијаковић*
Православни богословски
факултет,
Универзитет у Београду

Апстракт: Интелектуално стваралаштво Митрополића Амфилохија изузетно је обимно и веома разуђено, и то не само као теолошко, филозофско, научно-истраживачко, књижевно и преводилачко дјело, него на један посебан начин када је у истражу дисциплинарна структура теологије. Са становишта еписемичког ушмељења и оправдања мишљења и дјелања Митрополића Амфилохија могла би се издвојити његова три шемељна полазишта. Прво, лично искуство вјере као искуство личносног Бога у животи и историји. Друго, његова теолошка мисао полази од тријадологије из које происходи христологија а онда из ове антирологија (или теантирологија), па иако антирологија добија не само своје ушмељење него и одређену сврху. Треће, кроз призму христолошки ушмељене антирологије он истражује проблемима савремености и онда изражавајући положај човјеков данас контрастно тумачи у односу на човјеково значење, на оно шта би човјек могао да буде и шта би у нормативном смислу требало да буде, наиме како да не буде шек индивидуа него личности.

Кључне речи: вера, теологија, тријадологија, христологија, теантирологија, Тројицејознање, исихазам, Свети Григорије Палама, свешосавље, Митрополић Амфилохије Раговић.

Један од странаца који су походили Црну Гору закључивао је да је Свети Петар Цетињски свет јер је свом народу чинио добро а овај му је неријетко враћао злом. Сам Светитељ у једном писму (31. августа 1804) пивском архимандриту Арсенију Гаговићу вели:

„Ми смо Србли такви, не знадемо нити хоћемо знати друго на-
ко један другог гнати и у несрећу и безчест постављати, и што
који више ради за добро обштенародње то се више завист против

* bsijakovic@bfspc.bg.ac.rs.

њега вооружава, која у сербском народу, како и у греческом, гордост царствује.“ (Дјела, Подгорица 1999, стр. 386)

Отуда у Свечевим посланицама онај *праведан њев* упућен онима које му је Бог дао да их води, јер потиче из архипастирске бриге и очинске љубави за народ. Њев овог праведника никада не прелази у очај, јер Светитељ зна да се са тим мора суочити, изборити и побиједити. Он се обраћа својим сународницима да не чине зло једни другима („ви немате вишијех злотворах од самијех себе“) и моли их: „живите у слози, миру и јединству“. Његове молбе прелазе у клетве а клетве у молбе. Он преклиње, заклиње и проклиње. „Заборавио сам и моју душу и моје здравље, а пријенуо за вас...“, опомињући и са савладаном горчином отвара се Светац. Он је свом народу дао све што се могло на земљи дати, и више од тога. Како онда да се осјећа такав човјек Божији кад је лажно оптуживан и клеветан међу онима на које излива добротина? Зар да не слушају њега Митрополита кад им за неког преваранта и самозваног калуђера Авакума бржино каже: „да се кужне болести чувате“? — Како тада тако и данас! И *Митрополит Амфилохије* (1938–2020) устоличењем на цетињску катедру (1990) закорачио је овом жртвеном стазом светосавском којом су крвавим табанима ходили Свети Петар Цетињски (1748–1830), Петар II Петровић Његош (1813–1852), Митрофан Бан (1841–1920), Гаврило Дожих (1881–1950), Јоаникије Липовац (1890–1945), Арсеније Брэдваревић (1883–1963).

1.

Интелектуално стваралаштво Митрополита Амфилохија је изузетно обимно (десетине књига и стотине чланака на више језика) и веома разуђено, и то не само као теолошко, философско, научно-истраживачко, књижевно и преводилачко дјело, него на један посебан начин када је у питању дисциплинарна структура теологије. Ако бисмо хипотетички замислили да немамо других књига из теологије осим његових, и тад би се теологија и главнина њених дисциплина (библистика, догматика, патрологија, еклисиологија, литургија, педагогија, антропологија, етика, аскетика, омилитика итд.) могле изучавати на основу његових радова. Ово има и начелан значај: данас је и теологија пред опасношћу да изгуби интегритет знања и да се распадне на самосталне дисциплине и специјалистичке курсеве, дакле да теологија постане неко струковно знање које се стиче обуком на вишој струковној школи за овладавање „теолошким“ занатом. Дјело Митрополита Амфилохија је такво да држи у интегралном јединству теолошко знање (а осим тога теолошко знање у

јединству са философијом, историјом, културом) и противи се разградњи теологије на дистанциране дисциплине и једностране приступе, као што се противи самодовољности теологије и њеном дистанцирању од живота и стварности. Његово дјело садржи управо захтјев да се трага за потенцијално универзалном животном истином (момент универзализације код њега је присутан и кад говори о националним темама). Његов *текст у контексту* садржи позив и захтјев да се учествује у животној истини која се догађа и која се свједочи, како у ванвременим теолошко-философским темама тако и у конкретном политичком животу.

Са становишта епистемичког утемељења и оправдања мишљења и дјелања Митрополита Амфилохија могла би се издвојити његова три темељна полазишта. *Прво*, лично *искуство вјере* као искуство личносног Бога у животу и историји (при чему лично искуство нипошто није исто што и приватно, субјективно и произвољно искуство, него искуство тек у конкретној заједници постојеће личности, па дакле интересубјективно искуство личности у дијахроно и синхроно реално постојећој заједници). *Друго*, у духу антрополошког усмјерења савременог европског мишљења (које наравно има своју историју у ренесансној идеји *de hominis dignitate*, која опет не би била могућа без хришћанских претпоставки, а ове укључују оплемењујућу трансформацију античке хеленске мисли) његова теолошка мисао полази од тријадологије из које проистиче христологија а онда из ове антропологија (или теантропологија), па тако *антропологија* добија не само своје утемељење него и одређену сврху. *Треће*, кроз призму христолошки утемељене антропологије он приступа проблемима савремености и онда поражавајући положај човјеков данас (*conditio humana*) контрастивно тумачи у односу на *човјеково назначење*, на оно шта би човјек могао да буде и шта би у нормативном смислу требало да буде, наиме како да не буде тек индивидуа него личност.

Разматране теме и заступана становишта Митрополита Амфилохија налазе се у вишеслојним контекстима — у ширем историјском контексту са својим духом времена (*Zeitgeist*), наиме у општем контексту европске хуманистичке културе (која се након Великог рата обрушила у кризу као своје трајно својство) и посебно у контексту доминације комунистичке идеологије и у њој банализованог антитеистичког проsvјетитељства, затим у начелном и систематском контексту теолошких струјања (као што је неопатристичка синтеза) и проблематизација (као што је однос теологије према философији, култури, историји) и најзад у конкретном мисаоном контексту и стању истраживања за поједине теме и проблеме којима се бавио. Овome треба придружити и његово интензивно и плодотворно учешће на јавној културној и академској сцени од седамдесетих година XX вијека. Но не само да његово дјело рефлектује

своје комплексне контексте, него и само то дјело по свом обиму и квалитету гради особени контекст за савремену српску теологију, која његово дјело као свој контекст мора критички рефлектовати уколико хоће да има самосвијест. То је нарочито важно када је у питању однос теологије и философије и уопште однос вјере и знања, а посебно природа и статус хришћанске философије, такође када је у питању проблем несазнатљивости и с њим у вези изградња једне агносиологије, као и када се расправља о могућности једне хришћанске антропологије.

2.

Однос теологије и философије Митрополит Амфилохије посматра не као однос међусобне искључивости већ као однос продуктивног преплитања, и то не само како се оно догађало у духовној историји него и њихово дјело садржи подстицаје за философско мишљење, као и особену проблематизацију философских тема.

То да је истинско сазнање дар од Бога садржано је и у паламитској „свјетлости познања“, о чему исцрпно пише Митрополит Амфилохије у докторској дисертацији *Тајна Свете Тројице њо Светиом Григорију Палами* (1973):

„Ова свјетлост познања и истинске мудрости не стиче се; она је дар и откривење Бога, Једине Најједноначалније Тројице, као јединога Дародавца и Чуvara истинскога богословља. Једино том свјетлошћу стиче се стварно Тројицепознање (тријагносија, познање Свете Тројице), које, истовремено, остаје неизрецива и несхватљива Тајна. Ова се свјетлост стиче вјером. Вјером започиње неисказиво искуство које је ‘недоказиви доказ’ саме тајне Свете Тројице. (...) Њена тајна и вјера о тој тајни ... захтијева свеопште предавање људске логике њеној надлогичној логици (τὴν ὑπέρολογον λογικὴν).“¹

Ова „вјера води у искуство, које је узвишеније од сваког логичког доказивања, и које ‘бива доживљавано’ (πάσχεται), то јест добија се као дар“.² И непрестана молитва Светог Григорија Паламе „Госпо-

¹ Митрополит Амфилохије (Радовић), *Тајна Свете Тројице њо Светиом Григорију Палами*, прев. Еп. Атанасије (Јевтић), Дејан Ристић, Изабрана дјела, књ. I (Цетиње: Светигора, 2012), 53. — Ова атинска дисертација, која је најмисаонији и најинспиративнији докторат у српској теологији, изворно је објављена на грчком: Амφιλόχιος Ράντοβιτς, *Τὸ μυστήριον τῆς Ἁγίας Τριάδος κατὰ τὸν Ἅγιον Γρηγόριον Παλαμᾶν* (Θεσσαλονίκη: Πατριαρχικὸ Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, 1973, ²1991); прво српско издање објавио је Манастир Острог 2006; на француском: Métropolitte Amphiloque Radovic, *Le mystère de la Sainte Trinité selon Saint Grégoire Palamas* (Paris: Le Cerf, 2012).

² Исто, 57.

де, просвијетли таму моју!“ јесте у суштини „његов вапај ‘за задобијањем истинског познања као дара од самога Бога Његовим објављењем и откривењем’ [Палама]“.³ Митрополит Амфилохије надаље тумачи: „Стварно искуство неизрециве и неисказиве Тајне Бога само је онда могуће када човјек уђе у превазилажење сваког умственог дјелања, то јест у надумно сједињење са Богом. Ово сједињење не настаје од апстраховања логичког поступка, него се догађа ‘видљивим богојављањем’, то јест учешћем-заједничарењем у Божанској Свјетлости.“⁴

Паламин „егзистенцијални вапај“ „Просвијетли таму моју!“ за њега је уједно и тражење „непознајног знања“ (τῆς ἀγνώστου γνώσεως), јер је тројична тајна не само неиспитива него и безименита као надименита (ἀνώνυμον ὡς ὑπεράνωμον), као наднепознајна и несагледива (ὑπεράγνωστον καὶ ἀθεώρητον).⁵ Митрополит Амфилохије подвлачи, и то је веома важно, да ова „најсавршенија несхватљивост“ (τελειωτάτη ἀκαταληψία) „не значи агностицизам, или апсолутно одрицање могућности познања Бога“⁶, већ је у питању једна специфична ‘агносија’ која „није незнање од недостатка, него, напротив, извире из вјере, заснива се на искуству и на стеченом, у искуству, апстраховању и несхватљивости Божијој“⁷. Овдје се наимае ради о основаности једне *агносиологије* као теорије непознања, јер „једино апофатичка и антиномијска употреба језика и богословских термина може дати неку слику тајне“, па се онда са Паламом може рећи да је Бог и „Сушти и несушти (ὦν καὶ οὐκ ὦν), и свугдје и нигдје, и многоименит и неименит, свагдапокретан и непокретан, и напосто: све и ништа од свега“ (О Божанским Енергијама, 2).⁸ У том случају, како тумачи Митрополит Амфилохије, Свети Григорије Палама

„употребљава природне законе не да опише и одреди Неописивог и Неодредивог, и/или да истакне природну сличност између Бога

³ Митрополит Амфилохије (Радовић), *Богословска слова: Сјудије и есеји, предавања и записи*, књига прва, Изабрана дјела, књ. VIII (Цетиње: Светигора, 2012), 145–153: „Учење Светог Григорија Паламе о познању Свете Тројице“, 148. — Ово саопштење на Међународном симпозиону о Св. Григорију Палами (Атина, 13–15. новембар 1998) објављено је најприје на грчком у зборнику *Ο Άγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμάς στην ιστορία καὶ τὸ παρόν: πρακτικά Διεθνῶν Επιστημονικῶν Συνεδρίων*, επιμελητής Γεώργιος Ι. Μαντζαρίδης (Άγιον Όρος: Ίερά μεγίστη μονή Βατοπαίδίου, 2000), 61–68. Упор. Амфилохије Радовић, „Пут богопознања по Светом Григорију Палами“, *Смисао: Часопис Одјељења за друшћивене науке Мајшице српске — Друшћива чланова у Црној Гори*, 1/1–2 (2012): 129–132.

⁴ Митрополит Амфилохије, *Тајна Свешће Тројице по Свешћом Григорију Палами*, 58.

⁵ Упор. исто, 54.

⁶ Исто, 55.

⁷ Исто, 66.

⁸ Упор. исто, 65.

и створења, него напросто ‘ради веће јасноће’, да кроз видљиве ствари узведе к Невидљивоме, то јест да помогне људској немоћи да упозна, колико је могуће, оно што је *познајљиво код Бога* (τὸ γνωστὸν τοῦ Θεοῦ — Рим. 1, 19). Човјек руковођен к познатљиво-ме код Бога, сагледава, њиме и у њему, неизрециво и апсолутно Непознајно; кроз постојећа бића созерцава силу и Енергију Божију, а кроз ту Енергију научава се ‘да постоји’ свесилна Суштина Његова. Различито учествовање створених бића у Енергијама свједочи свесилност (τὸ παντοδύναμον — свемоћност) надсуште Суштине, док међутим Суштина, као ‘будући нека не-рецивост и без-именост и не-знање’ (ἀλογία τις καὶ ἀνωνυμία καὶ ἀγνωσία), постаје ‘приступачна’ само кроз Енергије људском разуму и ријечи, именује се и познаје се да постоји.⁹

Дакле, о Богу закључујемо из створених бића, и то кроз очишћење својих органа познања, што отвара могућност да „пала и обесловесена мудрост, постојећа у нама, постаје мудрост Божија, дајући истинопознање (ἀληθογνωσίαν), то јест Тројицепознање“.¹⁰ Но катафатички метод је „потврђивање не само на основу чула и ума, него и на основу самога личнога опита тајне Божије, коју Бог објављује и открива човјеку“.¹¹ А божанске енергије откривају да је начин постојања божанских Личности изнад сваког људског поимања и да свака Личност постоји на другачији начин.¹² У познатом тексту „Исихазам као освајање унутарњих простора“ (1976) Митрополит Амфилохије умјесно скреће пажњу да се у исихазму не ради о „некаквом апстрактном философском или религијском мистицизму, него о опитном *свештошајинском и свештоврлинском реализму*“, чији је основни проблем био „проблем могућности или немогућности *реалној ойшићења са Бојом*, као и начина на који се то општење може остварити“.¹³ Такође, исихазам је, закључује рад Амфилохије, призив на моралну револуцију и човјеков преображај, призив на откривење Царства Божијег у нама.¹⁴ Но кад је у питању могућност богопознања Митрополит и овдје заједно са Светим Григоријем Паламом

⁹ Исто, 74.

¹⁰ Упор. исто, 76, 79, 80.

¹¹ Митрополит Амфилохије, „Учење Светог Григорија Паламе о познању Свете Тројице“, 149.

¹² Упор. исто, 152.

¹³ Јеромонах др Амфилохије (Радовић), „Исихазам као освајање унутарњих простора“, *Теолошки погледи* IX 3 (1976): 145–152 = Митрополит Амфилохије (Радовић), *Литургија и подвижништво: Студије, есеји, чланци, прикази и бесједе*, Изабрана дјела, књ. VII (Цетиње: Светигора, 2011), 273–286: 279, 283.

¹⁴ Исто, 286.

увиђа и истиче „богословски парадокс“ заснован на Христовом оваплоћењу: „Бог је по Својој *суштини* неприступан, неизрецив, неописив, а по Својим вјечним Божанским *силама* и *енергијама* Он је — Живот нашег живота, Мудрост наше мудрости, Нада наше наде, Истина наше истине, Свјетлост наше свјетлости, Срце нашег срца; преко Својих енергија, Он је Творац свијета, Промислитељ његов и Животворац. Бог је у самом искуству исихаста ... *скривено-одсућна присућности*.“¹⁵ И овдје се подиже захтјев за једном *агносиологијом*.¹⁶

Развијајући мисао Светог Григорија Паламе да је Христос ради нас постао Богослов, Митрополит Амфилохије тумачи да је наиме Оваплоћење извор богословља „јер сâм Христос није само Бог и човјек, него је и Богослов, дакле Онај Који је богословствовао на истинит начин о Оцу“.¹⁷ У том контексту треба разумјети изричит и продоран исказ Митрополита Амфилохија да је целокупно богословско созерцање Светог Григорија Паламе „превасходно антрополошко“.¹⁸ Стога Митрополит са Паламом подвлачи да „не само ‘знати Бога’ и то ‘да човјек познаје себе и своје мјесто (τάξις)’, јесте знање узвишеније од ‘познавања природе и познавања звијезда (φυσιολογίας καὶ ἀστρολογίας) и свеукупне о њима философије, него и знати наш ум, и своју немоћ, и тражити да она буде исцијељена, неупоредиво је боље’... ‘Јер ум, који је познао своју слабост, нашао је одакле ће да изађе ка спасењу, и да се приближи свјетлости познања, и да задобије истинску нескривену мудрост у овоме вијеку’ [Главе *физичке, ботословске* 29]“.¹⁹ Према томе, Бог који је постао Човјек темељ је и богопознања и антропологије (теантропологије) у њиховом унутрашњем јединству.

3.

Рани и зрели период стваралаштва након студија и специјализација Митрополит Амфилохије је провео на Богословском факултету у Београду у доба када је овај противправном одлуком из 1952. био одстрањен са матичног Универзитета у Београду. Академска заједница је тиме била

---

¹⁵ Исто, 284.

¹⁶ Више о овом проблему у: Б. Шијаковић, „Логос и агносиологија: Фрагменти за једну теорију несазнања“, *Књижевности — теологија — философија: Тематско-проблемски зборник радова у сјомен Милану Радуловићу*, уредници Милица Мустур и Кристијан Олах (Београд: Институт за књижевност и уметност, Фоча: Православни богословски факултет Светог Василија Острошког, 2018), 17–30; као и: В. Šijačić, „Logos and Agnoscology: Fragments for a Theory of Non-Knowledge“, *Bogoslovni vestnik* 80.1 (2020): 23–35.

¹⁷ Митрополит Амфилохије, „Учење Светог Григорија Паламе о познању Свете Тројице“, 147.

¹⁸ Митрополит Амфилохије, *Тајна Свете Тројице по Светом Григорију Палами*, 81.

¹⁹ Исто, 52–53.

донекле ускраћена за ширу *теолошку* тематизацију питања о истини, о смислу знања, о циљевима науке, о смислу живота. Управо европска традиција хуманистичког универзитета била је отворена и за теологију, која уосталом поставља питање сврхе и смисла науке и знања, и то тако што проширује границе науке и знања. Упечатљиво учешће Амфилохија на јавној културној и академској сцени од седамдесетих година XX вијека ублажило је овај недостатак. Но ваља имати на уму да је то било доба комунистичког банализовања просвјетитељства и каштиговања религије, па је његово иступање често морало бити реакција на (анти)теистичку идеолошку стварност. У том контексту он је прихватио и тај изазов да даље промишља идеју *светојосавља* (коју су међуратној културној јавности нудили Николај Велимировић, Димитрије Најдановић, Владимир Вујић, Јустин Поповић и др.²⁰) и да одговори позиву Николе Радојчића²¹ на „свестрано и дубоко изучавање политичких и културних чињеница“ из којих је израстао Свети Сава, да га сагледа у његовом духовном контексту и да истакне његов општекултурни и посебно теолошки допринос.

У познатој студији „Светосавско просветно предање и просвећеност Доситеја Обрадовића“ (1981) тада јеромонах Амфилохије наставаља се на Николаја Велимировића, Владимира Вујића и Јустина Поповића и даље развија идеју светосавља. Вишедимензионална важност теме назначена је на самом почетку:

„Једно бјекство у манастир, бјекство Светог Саве, и друго бјекство из манастира, бјекство Доситеја Обрадовића, опредјељују животни пут не напросто двије личности — Светог Саве и Доситеја, и не значе само ни утемељење двију епоха у историји српске културе — средњовјековне, од Светог Саве до Доситеја, и нововјековне, од Доситеја до данас; та два историјски независна чина судбински се одражавају на ход читаве једне нације кроз вјекове, али истовремено симболишу жеравичну раскрсницу на којој се непрестано налази човјек и од које зависи његова судбина у времену и у вјечности. Свети Сава и Доситеј су оличење два егзистенцијална става према животу и свијету, два става који се узајамно додирују и прожимају на многим тачкама, али и који се суштински разликују у оном што је најбитније и најпресудни-

²⁰ Више о томе Б. Шијаковић, *Светојосавље и философија живојша: Скица за актуелизацију међуратне расправе о идеји светојосавља (Retractatio)* (Нови Сад: Православна реч, 2019; друго издање, Подгорица: Матица српска — Друштво чланова у Црној Гори, 2020).

²¹ Никола Радојчић, „Савремене идеје у животу и раду Светог Саве“, *Говори у свечаним седницама Књижевности одељења Матице Српске*, бр. 5, [Нови Сад:] Матица Српска (1921): 1–23: 5–6.

је за човјеков живот у времену и простору, али и дубље и шире од времена и простора.“²²

Амфилохије истиче да је полазиште Светога Саве „Истина прима-на вјером“ (156), тј. Богочовјек као вјечност којом се мјери вријеме, и повезује светосавско предање са исихастичком духовношћу. Након детаљне анализе доситејевске просвијећености, наглашавајући контраст према светосављу (што све треба гледати у контексту оновременог комунистичког пропагирања „научног социјализма“ и просвјетитељства као „борбеног атеизма“, тј. антитеизма и антицрквености), аутор подвлачи трагични неспоразум и расцјеп „између нашег историјског духовног и културног бића и модерног устројства и усмјерености наше културе“: трагичност наше доситејевске модерне културе и просвјете је у томе што она значи одрицање од „сопственог историјског континуитета и идентитета“, наиме од Светог Саве и Светосавског предања (220), а управо то предање је „једино истинско мјерило свих збивања у нашој прошлости и нашој садашњости“, као и утемељење наше будућности (222). Конкретизацију светосавског просвјетног предања Епископ банатски Амфилохије предочава другдје (1987) на примјеру историје и духовног културно-просвјетног зрачења манастира Студенице.²³ У комплексној студији „Духовни смисао храма Светог Саве на Врачару у Београду“ (1988) он истиче свеправославну улогу Светог Саве, универзални и свечовјечански значај светосавског храма и види пуноћу Светосавља у Косовском завјету.²⁴ А у бесједи на Светосавској академији Богословског факултета 1991. у Сава Центру у Београду Митрополит црногорско-приморски Амфилохије објашњава шта је Савино неутуђиво а потискивано светитељство, а то је „једино истинско просвјетитељство“, и у закључку се одупире преобликовању (Владимир Вујић би шпенглеровски рекао „псеудоморфози“) лика Светог

---

²² Јеромонах Амфилохије, „Светосавско просветно предање и просвећеност Доситеја Обрадовића“, *Богословље*, год. XXV, св. 1–2 (1981): 23–49 = Митрополит Амфилохије (Радовић), *Свети Сава и светосавски завјет: Студије, есеји, бесједе*, Изабрана дјела књ. XIX (Петиње: Светигора, 2009), 151–222: „Светосавско просвјетно предање и просвијећеност Доситеја Обрадовића“, 153–154; надаље у самом тексту упућујем на странице овог издања.

²³ Епископ банатски Амфилохије, „Значај манастира Студенице за српску просвету“, *Богословље*, год. XXXI, св. 1 (1987): 119–132 = Митр. Амфилохије, *Свети Сава и светосавски завјет*, 85–110: „Значај манастира Студенице за српску просвјету“.

²⁴ Амфилохије Радовић, „Духовни смисао храма Светог Саве на Врачару у Београду“, *Градац*, бр. 82/83/84 (мај–октобар 1988): 180–196 = Митр. Амфилохије, *Свети Сава и светосавски завјет*, 317–384: „Духовни смисао храма Светог Саве на Врачару“, 358–359, 370–371.

Саве било у духу нововјековног европског просвјетитељства било у утилитарно-националистичком духу XIX и XX вијека.²⁵

4.

Митрополита Амфилохија као *теолога* карактерише како ученост о Логосу Божијем тако и обасјаност божанским Логосом, наине и научно знање и лично свједочење. Његови теолошки огледи, које одликује слободоумна склоност ка философској рефлексiji као и поетска надареност, имају завидан академски тон и истовремено заступају теологију која је не само стручно знање него и терапеутска вјештина за лијечење болести наше данашње цивилизације. За своју свестрану и ангажовану теолошку мисао добио је почасне докторате Московске духовне академије (2003), Института теологије Белоруског државног универзитета у Минску (2008), Православног теолошког института Св. Сергија у Паризу (2012) и Санкт-петербуршке духовне академије (2014).

Као *теолога* (тридесет година је био професор Православног богословског факултета у Београду и двапут његов декан) Митрополит Амфилохије је заправо *психолог* — поуздани водич повјерених му душа. О томе свједоче прије свега његове студије *Основи православног васпићања* (1993) и *Светосавско просвјетно предање и просвијешћеност Досићеја Обрадовића* (1994), у којима је овај наш учитељ скупа са својим ученицима ученик Учитеља Христа, јединог правога педагога човјечанства. Својим педагошким радом Митрополит Амфилохије се супротстављао владајућем отуђивању академске педагогије и од философије, јер тако педагогија губи фундамент, и од теологије, јер тако педагогија губи из вида личност, без које нема ни учитеља ни ученика. Његово педагошко прегнуће је и обнова рада Цетињске богословије 1992.

Митрополит Амфилохије је *пјесник* и *бесједник*, и то не само у пјесничкој збирци *У Јаћинцу је сјас* (1996) или напримјер у књизи *Враћање душе у чистоту* (1992), него у читавом свом унутрашњем бићу. Ако се позовемо на Његошев увид да је Бог „творителном заћат поезијом“ (*Луца микрокозма* III 3) и да све што постоји није ништа друго „до општега оца поезија“ (*Луца микрокозма* Посв. 176), онда је тешко рећи шта у Митрополитовом свеукупном животном дјелу и дјелању није *бонадахнућа поезија*, стваралаштво једне јединствене личности. Његова свакодневна проповијед, којом људима враћа душу у чистоту, свједо-

²⁵ Амфилохије Радовић, „Светост — мјера људског достојанства“, *Сиварање*, бр. 1–2 (1991): 8–17 = Митр. Амфилохије, *Свети Сава и светосавски завјет*, 400–415: „Светост као мјера људског достојанства“.

чанство је очинске бригае за наш Пут, Истину и Живот. Због тога је његова истинољубива ријеч понекад *ирекорна*, јер позива нас заборавне на покајање, понекад *бунтовна*, јер нам не допушта да се олако одрекнемо слободе, да пристанемо на наметнути изгон истине у овом времену лажи и „постистине“, на организовано ружење Светости, на одбијање даровне Жртве, — кад живот постаје лишен смисла. Његова ријеч је духовна и зато што брани Светост и Жртву. Његово бесједништво баштини велику хришћанску традицију омитичке праксе, црквеног духовног бесједништва, у ком је бесједа (ὁμιλία) заправо духовно општење, заједничарење (κοινωνία), састајање ради заједничке духовне поуке. Управо из *брије за заједницу* производе његове бесједе, као што је читав његов живот легитимисан бригом за конкретну заједницу. Но Митрополита не само да краси бесједнички дар него и образованост, без које свака бесједа ризикује да ишчезне онда када се изговори. Његове бесједе су притом једноставне и разумљиве, садрже богату лексику и рехабилитовање заборављених ријечи и с тим у вези изворну снагу именована какву налазимо у пјесништву, често језгровитост (breviloquium) без ораторске сујете какву одаје китњаста стил празног говорења; оне су казане језиком без аподиктичности и императивности, — комуникабилним језиком који је супротност наредбодавном језику деспотизма и заводљивом језику демагогије, на шта смо дуго навикавани. И онда када његова бесједа има моралистички прекорни тон — то нипошто није надмени прекор неког пуританизма, већ прекор као позив на покајање, и то покајања као преумљење (μετάνοια) без ког нема самосазнања: не самосазнања у смислу философске рефлексije и самосвијести, већ у смислу моралне самосвијести односно *савјести*. Зато се за његове бесједе, које слушаоци доживљавају као своју потребу, може рећи да су терапија а да је ријеч лијек. Свети Јован Христом, један од највећих бесједника, каже: „Извори истичу ма нико из њих не захватао воду, потоци теку ма нико из њих не пио; тако и проповједник, ма нико га не слушао, дужан је да испуни све што од њега зависи.“ Наш бесједник, Митрополит Амфилохије, то је испунио. И имао је ко да га слуша. Његове бесједе, наиме он сам, непосредно нас је *ословио*, и сваког од нас лично позвао у једну заједницу непосредности оног Ја — Ти.

5.

Владика Амфилохије је 35 година био *архијереј* Српске Православне Цркве: најприје пет година епископ у мирном Банату (1985–1990) а потом 30 година у ломној Црној Гори као архиепископ цетињски, митрополит црногорско-приморски, зетско-брдски и скендеријски и ег-

зарх свештеног трона пећског (1990–2020). У Црној Гори подиже храмове, оживљава монаштво и манастире, расцвјетава парохије, обнавља и предводи литије, у вјери воспитава и утврђује народ... И за све то вријеме је веома дјелатан на свим пољима васељенског православља. Подигао је у Подгорици чудесни Васкрсењски храм, у који је његово име призвало највеће главе данашње православне васељене. И једнако величанствен саборни храм у Бару. Колико само радости и полета у обнови народне Цркве и народне душе! Видљив је мед који је свуда скупљао, али не видјесмо сву горчину и жуч коју је гутао. Но понекад видјесмо оправдану жестину, као реакцију на јавну скаредност и неправду, као правдољубиво залагање за божанске и људске вриједности. Не видјесмо његову патњу, али смо и од њега научили да су патња и мудрост загрљене: *pathei mathos* (Есхил, *Агамемнон* I 176–178), како је давно искусио хеленски геније, а како је непорециво потврдио хришћански митрополигон. Он је овом бездушном свијету слао меморабилне посланице са Косова „грдног судилишта“, *Поменик новој Косовској страдања* (2011), и ако ико — он је у јединству (за)држао Косово и Ловћен и Јасеновац, настављајући завјет „трагичног јунака косовске мисли“ (како је Андрић схватио Његоша²⁶). Завјетна Његошева црква на Ловћену постала је и Митрополитов завјет, који је он пренио нама као завјет Његошу и њему: Обновимо капелу на Ловћену!

Митрополит Амфилохије је посвећено враћао наш заједнички дуг мртвима. Опојао је толике гробове на које одавно није имао (нити смио, нити знао) ко да дође. Пораженима и одбаченима враћао је људско достојанство. Као што је некад Одисеј морао да спасава своје другове, лотофаге, јер им је плод лотоса помутио разум, па су *заборавили* идентитет: очеве, браћу, отаџбину (*Одисеја* IX 82–104), и Митрополит Амфилохије је свој народ лијечио од амнезије знајући да је сваки наш заборав у основи заборав спасоносне Жртве. Позивао нас је да на развалинама наше државе и народа и на развалинама савремене цивилизације обновимо крштење државе и народа и изградимо нешто ново и боље — што би нам дало прави хришћански лик. И Митрополит наш је био „творителном зањат поезијом“. Имао је вјештину и храброст да пронађе у пепелу скривени жар, и знање и снагу да разгори неугасиву ватру. Он је својим врлинама и подвизима обликовао духовну и моралну снагу народа, што су нарочито посвједочиле литије (током 2020) којима су свештенство, монаштво и народ освештавали бесудну и безакону земљу, у којима смо уједно до-

²⁶ Иво Андрић, *Његош као шраични јунак косовске мисли*, Библиотека Коларчевог народног универзитета, књ. 12 (Београд: Коларчев народни универзитет, 1935). Предавање на Коларчевом народном универзитету у Београду одржано је 24. децембра 1934. у корист подизања Његошевог споменика.

живјели јединствени дух библијских времена и истовремено културу грађанског отпора деспотизму. Показао нам је да свако од нас, као и он, има само један глас, али да тај један глас може бити пресудан, као што је био његов. Бог му је дао да буде диригент и извођач преломне историје, а не филхармоније. Зато су његове и вјера и теологија тако дубоке и одважне, тако живе и конкретне: његова теологија је показна вјежба Живота, и не може бити у опасности од схоластицизма. И када је нама оставио свој богатством преиспуњени живот и у својим молитвама понио наше кривице, на кољенима су га испратили они које је учио како да стоје усправно.

Митрополит Амфилохије спада у оне ријетке и јединствене личности које не можемо самјеравати и оцјењивати уобичајеним критеријумима јер такви људи сами стварају критеријуме за процјењивање нас и нашег времена. Он је један од великана који нам кроз бурну и ломну историју дају критеријуме нашег самовредновања, што и јесте улога великих људи у историји. Зато је његово житије дио наше историје, оно је свједочанство не само једног изузетног духовног, интелектуалног и јавног живота, него и једног узбурканог и олујног доба српског народа; оно нам даје могућност да у страдалној историји сагледамо надисторијски смисао, да у пролазности времена додирнемо оно надвремено. Био је сабирно сочиво кроз које се преламала историјска судбина читавог српског народа.

Не треба тако да жалимо што нас Митрополит Амфилохије у слави гледа са оне стране, јер тада често жалимо не њега него себе без њега. Бог нас никад не оставља саме. Понекад нам шаље велике људе, да бисмо примили и остваривали њихову поуку, да бисмо знали како да процјењујемо своје поступке и мјеримо наше вријеме, да се саображавамо и самјеравамо према њиховим личностима, као што је Митрополит Амфилохије себе самјеравао личношћу Христовом.

О Божићу 2021.

* * *

Библиографија:

Извори:

Свето Писмо Старога и Новога Завјешта — Библија. Свето Писмо Старога Завјешта превео Ђура Даничић; књиге ширег канона (деветероканонске) превели Митрополит црногорско-приморски Амфилохије (Радовић) и умировљени Епископ захумско-херцеговачки Атанасије (Јевтић); Свето Писмо Новога Завјешта у преводу Комисије Св. Архиепископског Синода Српске Пра-

- вославне Цркве. Београд: Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, 2014.
- Есхил. *Ајамемнон*. У *Aeschyli tragoediae*, ed. G. Murray, 2nd ed., 207–274. Oxford: Clarendon Press, 1955 (repr. 1960).
- Хомер. *Одисеја*. Превео Милош Н. Ђурић. 3. издање. Нови Сад: Матица српска, 1977.
- Петар I Петровић Његош. *Дјела*. Приредио Бранислав Остојић. Подгорица: ЦИД, 1999.
- Петар II Петровић Његош. *Горски вијенац*. *Луца Микроkozма*. Текст приредили за штампу Радосав Бошковић, Видо Латковић; белешке и објашњења написао Видо Латковић, 15. издање. Целокупна дела Петра II Петровића Његоша, књ. 3. Београд: Просвета; Цетиње: Обод, 1984.

Дела Митрополита Амфилохија, хронолошки сложена:

- Ράντοβιτς, Αμφιλόχιος. *Τὸ μυστήριον τῆς Ἁγίας Τριάδος κατὰ τὸν Ἅγιον Γρηγόριον Παλαμάν*. Θεσσαλονίκη: Πατριαρχικὸ Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, 1973, 2¹⁹⁹¹.
- Радовић, Јеромонах др Амфилохије. „Исихазам као освајање унутарњих простора“, *Теолошки погледи* IX 3 (1976): 145–152.
- Радовић, Јеромонах Амфилохије. „Светосавско просветно предање и просвећеност Доситеја Обрадовића“. *Богословље*, год. XXV, св. 1–2 (1981): 23–49.
- Радовић, Епископ банатски Амфилохије. „Значај манастира Студенице за српску просвету“. *Богословље*, год. XXXI, св. 1 (1987): 119–132.
- Радовић, Амфилохије. „Духовни смисао храма Светог Саве на Врачару у Београду“. *Градац*, бр. 82/83/84 (мај–октобар 1988): 180–196.
- Радовић, Амфилохије. „Светост — мјера људског достојанства“. *Сиварање*, бр. 1–2 (1991): 8–17.
- Радовић, Митрополит црногорско-приморски Амфилохије. *Враћање душе у чистињу: бесједе, разговори, погледи*. Посебна издања. Никшић: Унирекс; Подгорица: Октоих; Приштина: Јединство; Београд: Књижевне новине-комерц, 1992.
- Радовић, Митрополит Амфилохије. *Основи православног васпитања*. Едиција Савремена православна теологија. Врњачка Бања: Братство Св. Симеон Мироточиви, 1993.
- Радовић, Митрополит Амфилохије. *Светосавско просветно предање и просвећеност Доситеја Обрадовића*. Едиција Савремена православна теологија. Врњачка Бања: Братство Св. Симеон Мироточиви, 1994.
- Радовић, Митрополит црногорско приморски Амфилохије. *У Јањњешу је сјас*. Библиотека Савременици. Подгорица: Октоих, 1996.
- Ράντοβιτς, Αμφιλόχιος. „Η διδασκαλία του Ἁγίου Γρηγορίου του Παλαμά περί της γνώσεως της Ἁγίας Τριάδος“. У *Ο Ἅγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς στην ιστορία και*

- το παρόν: *πρακτικά Διεθνών Επιστημονικών Συνεδρίων*, επιμελητής Γεώργιος Ι. Μαντζαρίδης, 61–68. Άγιον Όρος: Ίερά μεγίστη μονή Βατοπαίδιου, 2000.
- Радовић, Митрополит Амфилохије. *Свети Сава и светосавски завјети: Сџудије, есеји, бесједе*, Изабрана дјела књ. XIX. Цетиње: Светигора, 2009.
- Радовић, Митрополит Амфилохије. *Љетопис нової Косовскої расіећа. Дневнички и друїи зайиси: марї–августї 1999*. Поменик новог косовског страдања, књ. 1. Цетиње: Светигора, 2011.
- Радовић, Митрополит Амфилохије. *Љетопис нової Косовскої расіећа. Дневнички и друїи зайиси: септембар 1999.–децембар 2000*. Поменик новог косовског страдања, књ. 2. Цетиње: Светигора, 2011.
- Радовић, Митрополит Амфилохије. *Литургија и подвижништво: Сџудије, есеји, чланци, прикази и бесједе*, Изабрана дјела, књ. VII. Цетиње: Светигора, 2011.
- Radovic, Métropolite Amphiloque. *Le mystère de la Sainte Trinité selon Saint Grégoire Palamas*. Paris: Le Cerf, 2012.
- Радовић, Митрополит Амфилохије. *Тајна Свете Тројице по Светом Григорију Палами*, прев. Еп. Атанасије (Јевтић), Дејан Ристић, Изабрана дјела, књ. I. Цетиње: Светигора, 2012.
- Радовић, Митрополит Амфилохије. *Богословска слова: Сџудије и есеји, предавања и зайиси*, књига прва, Изабрана дјела, књ. VIII. Цетиње: Светигора, 2012.
- Радовић, Митрополит Амфилохије. „Учење Светог Григорија Паламе о познању Свете Тројице“. У *Богословска слова: Сџудије и есеји, предавања и зайиси*, књига прва, Изабрана дјела, књ. VIII, 145–153. Цетиње: Светигора, 2012.
- Радовић, Амфилохије. „Пут богопознања по Светом Григорију Палами“. *Смисао: Часопис Одјељења за друшћивене науке Матице српске — Друшћива чланова у Црној Гори*, 1/1–2 (2012): 129–132.

Литература:

- Андрић, Иво. *Њеџош као шраћични јунак косовске мисли*. Библиотека Коларчевог народног универзитета, књ. 12. Београд: Коларчев народни универзитет, 1935.
- Μαντζαρίδης, Γεώργιος Ι., επιμελητής. *Ο Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς στην ιστορία και το παρόν: πρακτικά Διεθνών Επιστημονικών Συνεδρίων*. Άγιον Όρος: Ίερά μεγίστη μονή Βατοπαίδιου, 2000.
- Радојчић, Никола. „Савремене идеје у животу и раду Светога Саве“. *Говори у свечаним седницама Књижевної одељења Матице Српске*, бр. 5, [Нови Сад:] Матица Српска (1921): 1–23.
- Шијаковић, Богољуб. „Логос и агносиологија: Фрагменти за једну теорију несазнања“. У *Књижевности — шеологија — философија: Тематско-проблемски зборник радова у сјомен Милану Радуловићу*, ур. Милица Мустур и Кристијан Олах, 17–30. Београд: Институт за књижевност и уметност; Фоча: Православни богословски факултет Светог Василија Острошког, 2018.

Шијаковић, Богољуб. *Светосавље и философија животиња: Скица за актуелизацију међурајине расправе о идеји светосавља (Retractatio)*. Нови Сад: Православна реч, 2019; Подгорица: Матица српска — Друштво чланова у Црној Гори, 2020. Šijaković, Bogoljub. „Logos and Agnoscology: Fragments for a Theory of Non-Knowledge“. *Bogoslovni vestnik* 80.1 (2020): 23–35. <https://doi.org/10.34291/bv2020/01/sijakovic>.

Примљено: 12. 1. 2021.

Одобрено: 15. 1. 2021.

THE SOUL'S PATH TO PURITY AND FREEDOM: ABOUT METROPOLITAN AMFILOHIJE

Bogoljub Šijaković

Faculty of Orthodox Theology, University of Belgrade

Summary: *The intellectual work of Metropolitan Amfilohije is extremely extensive (dozens of books and hundreds of articles in several languages) and very diverse, not only as a theological, philosophical, scientific-research, literary, and translation work, but in a special way when it comes to the disciplinary structure of theology. From the standpoint of the epistemic foundation and justification of the opinion and actions of Metropolitan Amfilohije, his three fundamental starting points could be singled out. First, the personal experience of faith as the experience of a personal God in life and history. Secondly, in the spirit of the anthropological orientation of modern European thought, his theological thought starts from the triadology from which Christology originates and then from this anthropology (or theanthropology), so that anthropology got not only its foundation but also a certain purpose. Third, through the prism of Christologically based anthropology, he approaches the problems of modernity and then interprets the devastating position of man today (conditio humana) in contrast to man's destiny, to what man could be and what he should be in the normative sense, namely how to be not just an individual but a person.*

Key words: *faith, theology, triadology, Christology, theanthropology, hesychasm, St. Gregory Palamas, Svetosavlje, Metropolitan Amfilohije Radović.*